

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ СТАНОВЛЕННЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. В УМОВАХ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ОСВІТИ

UPDATING OF HISTORICAL AND PEDAGOGICAL EXPERIENCE OF THE ESTABLISHMENT OF POSTGRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY IN TERMS OF MODERN EDUCATION DEVELOPMENT

У статті констатовано, що в умовах значного оновлення вітчизняної системи освіти післядипломна педагогічна освіта як педагогічний феномен потребує свого оновлення з огляду на тенденції її попереднього розвитку. На основі звернення до історико-педагогічних публікацій, що стосуються розвитку змісту післядипломної педагогічної освіти, зроблено узагальнення щодо історіографії проблеми (оглядово-узагальнювальний, теоретико-концептуальний та практико-орієнтований етапи) та визначено провідні форми організації підвищення кваліфікації вчителів кінця XIX – початку XX ст. Зроблено висновок, що найбільш поширеним наприкінці XIX ст. – початку XX ст. було неформальне підвищення кваліфікації (педагогічні ради, педагогічні об'єднання, літні педагогічні курси, педагогічні з'їзди та ін.), яке мало на меті вдосконалення методичної підготовки вчителів. Формування системи курсової (довготермінової та короткотермінової) підготовки в рамках неформальної освіти за радянських часів перевело цю освіту у формальну, закріплюючи її навчальними програмами та відповідними нормативними документами, які мали ідейно оновити педагогічний склад.

Висунуто припущення, що необхідністю поєднати фахове вдосконалення вчителів із тотальним ідеологічним контролем їхньої підготовки пояснюється поява Інститутів удосконалення кваліфікації вчителів наприкінці 30-х рр. XX ст. (Постанова Ради народних комісарів УРСР «Про організацію в системі Наркомату освіти інститутів удосконалення вчителів» № 86 від 05.02.1939 р.). Вірогідно, ці заклади (які нині мають різні назви та підпорядковані місцевим/обласним органам влади) поступово відійдуть у минуле, оскільки історичний поступ післядипломної педагогічної освіти дозволяє припустити її неминуче переведення до інформальної сфери, чому сприятимуть розвиток інформаційних технологій, відкритий освітній простір XXI ст., які пропонуватимуть вчителям нові курси інформального характеру.

Ключові слова: післядипломна педагогічна освіта, формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта, зміст освіти, історико-педагогічна ретроспектива.

It is stated in the article that in the conditions of considerable updating of the national education system, postgraduate pedagogical education as a pedagogical phenomenon needs its updating taking into account the tendencies of its previous development. On the basis of the reference to the historical and pedagogical publications concerning the development of the content of the postgraduate pedagogical education, a generalization was made in relation to historiography problem (survey and summary, theoretical and conceptual, practice-oriented stages) and the leading forms of professional development of teachers of the late XIX – early XX centuries are determined.

It is concluded that the most common at the end of the XIX century was an informal refresher course (pedagogical councils, pedagogical associations, summer pedagogical courses, pedagogical conventions, etc.) aimed at improving the methodological training of teachers. Formation of the system of course preparation in the framework of non-formal education in the Soviet times translated this education into a formal one, consolidating it with curricula and relevant normative documents that were intended to the ideological update of the teaching staff.

It has been suggested that the need to combine the professional development of teachers with the total ideological control of their training was a cause of the emergence of Institutes for the improvement of teacher qualifications. The historical progress of postgraduate pedagogical education suggests its inevitable transfer to the informal sphere, what contributes to the development of information technologies and the open educational space of the 21st century.

Key words: postgraduate pedagogical education, formal education, non-formal education, informal education, content of education, historical and pedagogical retrospective.

УДК 37.013.3

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-11>

Побоча Т.Д.,

старший викладач кафедри виховання, культури здоров'я, професійної та позашкільної освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Розвиток сучасної післядипломної педагогічної освіти відбувається в умовах суцільного оновлення як самої системи вітчизняної освіти, так і розуміння її сутності. Поступово, під впливом загальних тенденцій щодо європеїзації та уніфікації завдань освіти як суспільного інституту відходимо від чіткого уявлення про структуру та зміст післядипломної педагогічної освіти, включаючи її в загальне поняття «освіта дорослих» та допускаючи різні форми її існування (формальна, нефор-

мальна, інформальна). Відчутні тенденції щодо «розмивання» самої ідеї післядипломної освіти педагогів, що не може не викликати занепокоєння. Водночас варто констатувати, що побудова стрункої системи післядипломної педагогічної освіти, що функціонує донині, відбувалася в непрості для вітчизняної освіти часи. Освітні діячі, педагогіки минулих десятиліть намагалися віднайти найбільш продуктивні та ефективні шляхи постійного збагачення вчителя новітнім науково-педагогічним знанням, оновлення його методичних умінь

та навичок. Отже, звернення до їхнього досвіду дає змогу встановити тенденції, на які варто зважати в сучасних соціокультурних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У колі педагогів-науковців тема післядипломної та педагогічної освіти зокрема є достатньо популярною. Поділяючи думки вчених, які констатують, що проблема підвищення кваліфікації і підготовки вчителів тривалий час розглядалася як організаційна, а теоретичне її опрацювання почалося «лише у 80-ті – на початку 90-х рр., коли увагу дослідників було звернено до теоретичних основ підвищення кваліфікації працівників освіти» [12, с. 55], вважаємо можливим виокремити тематичні етапи історіографічної періодизації проблеми. На оглядово-узагальнювальному етапі (90-ті рр. ХХ ст.) вітчизняні вчені (С. Крисюк, Н. Протасова, О. Капченко та ін.) вперше систематизували проблеми вітчизняної післядипломної педагогічної освіти шляхом поступового виокремлення власне вітчизняного доробку. На теоретико-концептуальному етапі (перше десятиліття ХХІ ст.) вчені (С. Іващенко, В. Мельник, А. Москаленко, Н. Мурована, Т. Нікішина, О. Нікулочкіна, В. Олійник, Л. Решетняк, В. Русол, Т. Сорочан, І. Титаренко, Т. Трачук та ін.) звертаються до питань, які дають змогу системно підійти до проблеми післядипломної педагогічної освіти, відтворити картину її цілісного розвитку в широкому контексті. Зокрема, як розвиток умінь педагогічного спілкування, еколого-педагогічної культури, економічних знань, інформаційної компетентності, професійної компетентності, творчого самовираження вчителя, його фахове вдосконалення, підвищення педагогічної майстерності, управлінської кваліфікації та професіоналізму. Практико-зорієнтований етап припадає на друге десятиліття ХХІ ст. У цей час продовжуються системні дослідження окремих аспектів теорії та практики післядипломної педагогічної освіти: формування готовності вчителів до проектно-впроваджувальної діяльності; розвиток методичної, професійної, психолого-педагогічної компетентностей та професійних якостей вчителів, їх готовності до формування навчально-пізнавальної компетентності молодших школярів (Т. Абрамович, С. Іванова, І. Ковальчук, В. Луніна, О. Мариновська, І. Олійник, Ю. Присяжнюк, Т. Шаренкова та ін.). На цей час припадає початок системних досліджень з історії вітчизняної післядипломної (зокрема педагогічної) освіти (Г. Білянін, А. Опольська, Н. Петрошук, В. Примакова, Л. Сігаєва та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Звернення до наукових праць наведених вище авторів дає змогу констатувати значний доробок вітчизняних вчених у питанні розвитку вітчизняної післядипломної педагогічної освіти. Втім, з огляду на сучасні умови розвитку

освіти вважаємо за необхідне виокремити провідні тенденції переднього періоду, що мають системний характер та на які варто зважати і нині.

Мета статті – окреслення провідних тенденцій розвитку змісту післядипломної педагогічної освіти другої половини ХХ ст. задля встановлення їхньої можливої продуктивності в нинішніх освітніх умовах.

Виклад основного матеріалу. Як педагогічний феномен вітчизняна післядипломна педагогічна освіта (далі – ППО) сформувалася наприкінці 80-х рр. ХХ ст. «у системі безперервного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів» (Н. Протасова [8, с. 11]).

Передусім зазначимо, що початком становлення післядипломної освіти переважна частина дослідників вважає середину ХІХ ст., проте, за твердженням Г. Назаренко, «розробка підходів щодо надання професійної допомоги та соціальної підтримки вчителям розпочалася вже в першій половині ХІХ століття» [5, с. 62]. До ранніх форм фахового вдосконалення вчителів зараховують: педагогічні ради (з 1828 р. існували в кожній гімназії), створення педагогічних об'єднань (1859 р., прообрази методичних об'єднань); літні педагогічні курси (земські з 1875 р.; міністерські /губернські з 1906 р.) [5, с. 62; 11, с. 74] та учительські (губернські і повітові) з'їзди (з 1861 р.).

Педагогічні курси (за своїм змістом, що відображений у програмах курсового навчання) були більш різноманітними та в різні часи спрямовувалися чи-то на підвищення методичної обізнаності вчителів, чи-то на їхнє теоретичне вдосконалення, що дає підстави Т. Столярчук поділяти їх на «загальноосвітні, предметні й методичні» [11, с. 76]. Докладний опис та зіставлення діяльності «вчительських курсів» та «педагогічних з'їздів» представляє у своєму дослідженні Н. Петрошук [9], тому ми лише зазначимо твердження авторки про те, що у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. «організацією підвищення кваліфікації учителів народних шкіл опікувались значною мірою громадські організації» [9, с. 36]. І хоча, як стверджують науковці, «такі регіональні форми професійного об'єднання вчителів мали дидактичний й методичний характер та активізували педагогів на професійну діяльність, надихали на педагогічну творчість» [6, с. 14], розуміння важливості курсового підвищення кваліфікації вчителів щодо поєднання теоретичної (психолого-педагогічної) та практичної підготовки вчителів відбулося, на думку А. Кузьмінського, лише на початку ХХ ст. [4, с. 9].

У перше десятиліття ХХ ст. післядипломна педагогічна освіта розглядалася переважно у двох аспектах – як самоосвіта вчителя та як співіснування професійних майданчиків для обміну досвідом між вчителями. Показовим у цьому ракурсі

вважаємо зауваження Г. Назаренко про те, що учительські з'їзди «тривалістю два-три тижні, які за своїм змістом і термінами проведення наближаються до сучасних курсів» [5, с. 63].

Перші за радянські часи педагогічні курси були організовані водночас із створенням інститутів народної освіти у 1920–1921 рр. (декрет Ради Народних Комісарів УРСР «Про навчальну повинність працівників соціального виховання» від 18.02.1921 р. запроваджував обов'язкові курси з «обов'язкового мінімуму й політичної грамоти» всім працівникам, які не досягли 40 років [13, с. 9]).

Тож у 20-х рр. ХХ ст. почалася систематизована робота зі створення системи післядипломної підготовки вчителів (губернські методичні комісії, окружні навчально-методичні комісії, територіальні педагогічні об'єднання фахівців тощо). А. Опольська з цього приводу вказує, що «до педагогічних курсів, які стали вже традиційною формою післядипломної педагогічної освіти, додалися педагогічні гуртки, педагогічні або методичні лекції, дослідно-педагогічні станції, з'їзди, конференції, екскурсії» [7, с. 74]. Вся ця робота була спрямована на задоволення «трудової школи» в педагогічних кадрах, відсутність яких була дуже відчутною.

Основною формою підвищення кваліфікації вчителів були короткотермінові курси, які, за твердженням В. Крисюка, охоплювали «незначну кількість вчителів та акцентували увагу на реалізації принципу практичної спрямованості викладання матеріалу. Безсистемність в організації педагогічних курсів, неврахування принципу наступності щодо розвитку, вибору змісту, методів знижували якість їх проведення» [3, с. 14]. У цей час «підвищення кваліфікації вчителів набуває планового й систематичного характеру, основними формами якого стали курси, семінари, конференції. Їхні програми спрямовувалися на вивчення шкільного матеріалу. Методична діяльність характеризується тенденцією до колективної роботи в невеликих групах, залученням учителів до дослідництва» [5, с. 63].

Жорсткий відбір «старих» вчителів для «нової школи» потребував оновлення системи підвищення кваліфікації вчителів, тому до їхнього навчання вводилися предмети, передусім, ідеологічного спрямування. З цього приводу Н. Петрошук вказує, що «за програмою як учительських, так і інспекторських курсів було передбачено вивчення історії та теорії комунізму (10 год.), Конституції радянської влади (6 год.), короткого курсу соціології (4 год.) та ін.» [10, с. 164]. (Додамо, що курси інспекторів були розраховані на один місяць, а вчителів – на п'ять тижнів).

Варто зазначити, що у 20-х рр. ХХ ст. курси (довготермінові та короткотермінові) «для підвищення кваліфікації робітника або оволодіння ним

новою кваліфікацією» охоплювали і ті заклади, що пізніше отримали назву педагогічних технікумів (на що звертає увагу Н. Вітранюк [2, с. 16]). Тобто поняття «курси підвищення кваліфікації» на цей час не збіглося із сьогоденним розумінням цього поняття. Трирічні курси у 20-ті рр. пізніше стали педагогічними технікумами, а чотирирічні – педагогічними інститутами. Поряд існували короткотермінові (шестимісячні) курси. Потреба в унормуванні цієї діяльності була актуалізована наприкінці 20-х рр. ХХ ст.

У квітні 1930 р. відбулася Друга Всесоюзна партійна нарада з питань освіти, рішенням якої було уніфіковано систему народної освіти у межах СРСР (додамо, що рішення було підтримано XI Всеукраїнським з'їздом Рад і у 1932 р. була встановлена єдина система народної освіти у СРСР). Із цього часу відбувалася уніфікація системи педагогічної освіти (педінститути, педтехнікуми та короткотермінові педагогічні курси) та почалося створення Інститутів удосконалення кваліфікації вчителів (далі – ІУКВ). (Зазначимо, що Всеукраїнській інститут післядипломної педагогічної освіти було створено шляхом реорганізації Всеукраїнського заочного інституту народної освіти у 1930 р.) [13, с. 13].

У своєму огляді розвитку вітчизняної післядипломної педагогічної освіти 1917–1930 рр. І. Ніколаєску робить висновок, що у цей період акцентували на «формуванні післядипломної педагогічної освіти як підсистеми педагогічної освіти; переході від проведення епізодичних курсів до масової перепідготовки вчителів; диференціації післядипломної освіти педагогів міських і сільських шкіл; забезпеченні неперервності післядипломної педагогічної освіти шляхом взаємозв'язку курсової підготовки, методичної роботи, самоосвіти; національному спрямуванні змісту; українізації як обов'язковому елементі підвищення кваліфікації; врахуванні національних і регіональних особливостей; ідеологізації» [6, с. 14].

Проте остаточно формалізовано післядипломну педагогічну освіту було лише у 1931–1939 рр., коли інститути удосконалення кваліфікації вчителів створили певну систему, а у змісті післядипломної педагогічної освіти з'явилися окремі програми: «Дидактика та школознавство» та «Комуністичний дитячий рух та позашкільна робота». Різні за погодинним навантаженням (від 150/100 до 100/70 годин), вони актуалізували «питання принципів організації й змісту роботи в школі, форм організації навчально-виховної роботи, форм й методів організації дитячого колективу, соціалістичного змагання», «опрацьовували матеріал про зміст, форми й методи діяльності піонерської організації, жовтенят, зміст та методуку позашкільної роботи» [6, с. 18]. Саме на 1939 р. припадає створення

обласних інститутів удосконалення кваліфікації вчителів (Постанова Ради народних комісарів УРСР «Про організацію в системі Наркомату освіти інститутів удосконалення вчителів» № 86 від 05.02.1939 р.) задля «системної роботи з вчителями в галузі удосконалення педагогічних наук за фахом й оволодіння марксистсько-ленінською наукою» [1, с. 51].

Подальший розвиток післядипломної педагогічної освіти було певним чином загальмовано під час Другої світової війни та поступово відновлено у повоєнний час.

Узагальнюючи сказане, можемо констатувати таке. Вже з середини XIX ст. існували ті форми підвищення кваліфікації вчителів, які в нинішньому дискурсі ми можемо визнати неформальними (педагогічні ради, педагогічні об'єднання, літні педагогічні курси, педагогічні з'їзди). Організовані небайдужими вчителями, меценатами та керівниками закладів освіти, ці заходи, передусім, мали на меті вдосконалення методичної підготовки вчителів. На той час інформальні форми (як самоосвіта) себе вже вичерпали, однак вчителі прагнули професійного спілкування та обміну досвідом.

Формування системи курсової підготовки в рамках неформальної освіти поступово перевело цю освіту у формальну, закріплюючи її навчальними програмами та відповідними документами, які давали право вчителю на викладання взагалі (а з часом і на певне матеріальне покращення добробуту). Отже, короткотермінові курси, семінари та конференції, що проводилися для вчителів радянської школи, передусім, мали ідейно оновити педагогічний склад. Саме ідеологічна підготовка ставала головною у ППО того часу.

Висновки. Вважаємо, що необхідність поєднати фахове вдосконалення вчителів із тотальним ідеологічним контролем їхньої підготовки і викликали до життя такі установи, як Інститути удосконалення кваліфікації вчителів. Можемо припустити, що ці заклади (які нині мають різні назви та підпорядковані місцевим/обласним органам влади) поступово відійдуть у минуле, оскільки вчителям дається більше прав вибору форм підвищення кваліфікації. Розвиток інформаційних технологій, відкритий освітній простір XXI ст. пропонуватимуть вчителям все нові курси, які матимуть інформальний характер. Таким чином, матимуть продовження ті форми ППО, які були засновані ще на початку XX ст., а самоосвіта вчителів поступово у ППО посяде провідне місце.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Біляннін Г. Підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України у період становлення більшовизму та довоєнний період (1917–1941 роки). *Витоки педагогічної майстерності*. 2014. № 13. С. 48–54.
2. Вітранюк Н.О. Організаційні засади створення та діяльності педагогічних технікумів у радянській Україні (1920–1925). *Освітологічний дискурс*. 2016. № 32 (14). С. 14–26.
3. Крисюк С.В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917–1995 рр.) : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.01; 13.00.04. Київ, 1996. 48 с.
4. Кузьмінський А.І. Післядипломна педагогічна освіта: теорія і практика : монографія. Черкаси : ЧДУ, 2002. 288 с.
5. Назаренко Г. Тенденції розвитку теорії й практики гуманізації післядипломної педагогічної освіти в Україні на початку XX століття. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. №7. С. 61–65.
6. Ніколаєску І.О. Теоретичні і методичні засади професійно-педагогічної самореалізації : автореф. дис. ... к. пед. н. : 13.00.04. Черкаси, 2018. 23 с.
7. Опольська А.В. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні у вітчизняних наукових дослідженнях (кінець XIX – 50-ті рр. XX ст.). *Педагогіка і психологія: вісник НАПН України*. 2016. № 3(92). С. 71–79.
8. Протасова Н.Г. Теоретико-методичні основи функціонування системи післядипломної освіти в Україні : автореф. дис.... д. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1999. 32 с.
9. Петрошук Н.Р. Розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX століття : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2016. 250 с.
10. Петрошук Н.Р. Становлення системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні в 20–30-ті роки XX ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. (Педагогічні науки)*. 2016. Вип. 133. С. 164–166.
11. Столярчук Т.О. Педагогічні курси як одна із форм підготовки та підвищення кваліфікації вчителя народних шкіл (друга половина XIX – початок XX століття). *Вісник Житомирського державного університету. (Педагогічні науки)*. 2010. Вип. 54. С. 74–77.
12. Титаренко І.О. Післядипломна освіта вчителя початкових класів в системі методичної роботи загальноосвітньої школи : автореф. дис. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Київ, 2005. 22 с.
13. Якухно І.І. Історико-педагогічні аспекти становлення та інноваційного розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні. *Таврійський вісник*. 2011. № 1 (33). С. 5–19.